

ลานวัฒนธรรม

หนังใหญ่ : กระบวนการสืบสานเพื่อการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

วาที ทรัพย์สิน¹

การแสดงหนังใหญ่

จากฉบับที่แล้วที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงกระบวนการแสดงหนังใหญ่อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญและควรค่าแก่การอนุรักษ์ เกี่ยวกับหนังใหญ่ การอนุรักษ์และสืบสานให้ดำรงอยู่สืบไปนั้น ผู้เขียนมีแนวคิดการจัดการอนุรักษ์โดยการแยกส่วนตามองค์ประกอบสำคัญๆ ของการแสดงหนังใหญ่คือ องค์ประกอบทางด้านนาฏศิลป์ ซึ่งประกอบด้วย ดนตรี ผู้พากษ์ และผู้เชิดหนัง ส่วนรูปหนังใหญ่ ก็ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของหนังใหญ่ ที่จะต้องอนุรักษ์ควบคู่ไปพร้อมๆ กับการอนุรักษ์นักดนตรี นักพากษ์ และผู้เชิดรูปหนัง ซึ่งกระบวนการอนุรักษ์และสืบสานการแสดงหนังใหญ่ โดยวิธีการจัดการอนุรักษ์ตามองค์ประกอบดังกล่าวข้างต้น โดยการวางแผนมีเป้าหมายที่ชัดเจนและมีวิธีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องจริงจัง หนังใหญ่ก็จะดำรงอยู่ได้สืบไป

กรณีการอนุรักษ์รูปหนังใหญ่ ซึ่งเป็นงานอนุรักษ์ศิลปะเชิงช่าง นับเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการเล่นหนังใหญ่ เพราะ

ที่มาของชื่อเรียกการแสดงหนังใหญ่มาจากขนาดของรูปหนังใหญ่นั้นเอง หนังใหญ่จะดำรงอยู่ไม่ได้ถ้าหากขาดการจัดการเพื่อให้รูปหนังดำรงอยู่ ในที่นี้ หมายถึง การอนุรักษ์รูปหนังเก่าให้ดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องสืบไป และการอนุรักษ์เพื่อการสืบสานให้มีความยั่งยืนสู่ออนาคต การอนุรักษ์สืบสานอย่างยั่งยืนต้องอาศัยการจัดการและการวางแผนอย่างเป็นระบบ เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและที่สำคัญคือ การจัดทำงบประมาณสนับสนุน เพื่อให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ แนวทางดังกล่าวนี้ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ได้จัดทำโครงการ/ กิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์หนังใหญ่ กรณีหนังใหญ่วัดบ้านดอน เป็นกิจกรรม/ โครงการต่อเนื่องมาจากโครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดบ้านดอน จังหวัดระยอง ซึ่งเริ่มจากการดำเนินงานศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์วัดบ้านดอน การจัดทำทะเบียนรูปหนังใหญ่วัดบ้านดอน ซึ่งรูปหนังใหญ่วัดบ้านดอนมีอายุประมาณ 200 ปี ในเนื้อหาด้านพิพิธภัณฑ์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร อันที่จริงน่าจะจบลงตรงที่ได้ข้อมูลวิชาการเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์ได้ทราบวัตถุประสงค์และแนวคิดของวัดที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำพิพิธภัณฑ์ การจัดทำทะเบียนวัด และทะเบียนรูปหนังใหญ่ แต่งานนี้ไม่จบลงเพียงเท่านี้ เกิดแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ของทีมนักวิจัย และบุคลากรของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ที่เห็นพ้องร่วมกันกับเจ้าอาวาสวัดบ้านดอน นักแสดงหนังใหญ่ รวมถึง คนในชุมชนในจังหวัดระยองที่อยากจะให้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรช่วยคิดกิจกรรมเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์หนังใหญ่อย่างเป็นระบบ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรก็ได้คิดดำเนินกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์หนังใหญ่วัดบ้านดอนโดยจัด

¹ อาจารย์ ประจำสาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

แบ่งกิจกรรมออกเป็นส่วน ๆ ดังนี้

1. ด้านวิชาการ เป็นกิจกรรมเพื่อการศึกษาเรียนรู้และบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหนังใหญ่ เช่น ที่มาของรูปหนังใหญ่ คนตรีและนักดนตรีที่บรรเลงเพลงประกอบการแสดงหนังใหญ่ ประวัตินักพากย์ และคนเชิดรูปหนัง รวมถึงบทพากย์ พิธีกรรม วัสดุอุปกรณ์และกระบวนการแสดงหนังใหญ่ตั้งแต่ต้นจนจบ กิจกรรมเหล่านี้ เป็นกิจกรรมทางวิชาการที่จะนำมาใช้ถ่ายทอดให้กับบุคคลทั่วไปได้มีความรู้เกี่ยวกับการเล่นหนังใหญ่

การฝึกการแกะสลักรูปหนังใหญ่

2. ด้านการฝึกปฏิบัติเชิงช่างเป็นกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำรูปหนังใหญ่ โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรได้ประสานมายังคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ขอความร่วมมือวิทยากรถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำรูปหนังใหญ่ ซึ่งคณะศิลปกรรมศาสตร์ ได้มอบหมายให้ผู้เขียนเป็นวิทยากรในเรื่องดังกล่าว เหตุที่ผู้เขียนได้รับโอกาสในการเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำรูปหนังใหญ่ ก็เนื่องมาจากผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดความรู้ การทำหนังตะลุงและทำหนังใหญ่มามากจากครอบครัวตั้งแต่เด็กๆ อีกทั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ.2532-2536 ผู้เขียนได้มีโอกาสร่วมโครงการซ่อมและอนุรักษ์หนังใหญ่วัดขนอน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี มาก่อน ฉะนั้นในเรื่องที่เกี่ยวกับการถ่ายทอดให้เด็ก เยาวชน พระภิกษุ และ ชาวบ้านที่สนใจให้มีความรู้ มีทักษะเกี่ยวกับการทำรูปหนังใหญ่ จึงเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยาก โดยเริ่มกิจกรรม

ถ่ายทอดความรู้จากการฝึกให้เยาวชนมีทักษะเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือแกะสลักหนังใหญ่ ขึ้นแรก ใช้กระดาษเป็นวัสดุฝึกหัดเพราะกระดาษสามารถดกกลายได้ง่ายกว่าหนังสัตว์ หากนำหนังสัตว์มาใช้ฝึกแกะสลักจะเป็นการสิ้นเปลืองวัสดุและไม่คุ้มเพราะหนังสัตว์มีราคาแพง เมื่อผู้เรียนเกิดทักษะสามารถดกกลายและแกะสลักลายแบบต่างๆ ได้ก็จะให้ฝึกการใช้เครื่องมือกับหนังสัตว์ ในที่นี้ใช้หนังวัว ขั้นตอนการฝึกการใช้เครื่องมือกับหนังวัวนี้ จะใช้ระยะเวลาฝึกประมาณ 100 ชั่วโมง โดยการให้ผู้เรียนแกะสลักเป็นรูปตัวละครกรรมเกียรติ์ เช่น รูปพระราม สีดา ยักษ์ ลิง หรือรูปตัวการ์ตูน เช่น โดเรมอน อุลตราแมน ไอ้มดแดง การใช้รูปตัวการ์ตูน เป็นแบบในการแกะสลักนี้เป็นเทคนิคสร้างความสนใจให้กับเด็กๆ ซึ่งเมื่อแกะเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะนำไประบายสี อันเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกขั้นหนึ่ง เพราะการลงสีก็เป็นกระบวนการทำรูปหนังใหญ่ที่ช่วยให้เกิดความงดงามของรูปหนัง

การชำแหละเอาไขมัน ผังผัด และเนื้อออกจากผืนหนัง

การฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับการฟอกหนังเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้อีกระดับหนึ่ง ทั้งนี้ เพื่อสร้างทักษะความรู้เกี่ยวกับการฟอกหนังวัวอันเป็นวัสดุสำคัญในการทำรูปหนังใหญ่ เริ่มต้นด้วยการติดต่อซื้อหนังวัวสดจากโรงฆ่าสัตว์ที่มีอยู่ในชุมชนมาสอนให้เด็กรู้จักการชำแหละเอาไขมัน เนื้อเยื่อและ ผังผัดที่ติดมากับผืนหนังออกให้หมด จากนั้นจะนำหนังไปฟอกด้วยน้ำส้มสายชู ในอดีตการฟอกหนังจะใช้มะนาวและผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว การฟอกด้วยน้ำส้มสายชูนี้เป็นวิธีที่ง่ายและ

ประหยัดเวลาในการฟอกหนัง จากนั้นก็จะสอนให้เด็กจัดเตรียมกรอบไม้สำหรับการชิงหนังให้ตั้ง เมื่อชิงหนังตั้งได้ที่ก็จะนำหนังไปตากแดดให้แห้ง หนังที่แห้งแล้วจะนำมาขูดตกแต่งอีกครั้งหนึ่งซึ่ง หนังที่ขูดตกแต่งเสร็จแล้ว จะนำไปใช้แกะสลักรูปหนังต่อไป

วิธีการลอกลายหนังใหญ่ นับเป็นกระบวนการอนุรักษ์ลายหนังให้คงอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากรูปหนังชุดเก่าที่มีอายุ 200 ปี นับวันจะชำรุดและฉีกขาดได้ง่าย รูปหนังบางตัวมีสภาพฉีกขาดทำให้ลวดลายบางส่วนหายไป ซึ่งถ้าหากไม่มีการลอกลายเก็บไว้ หากเกิดการชำรุดมากกว่าเดิม ก็จะไม่สามารถที่จะสร้างหรือเขียนลายใหม่ให้เหมือนเดิมได้ ดังนั้น เพื่อเป็นการอนุรักษ์ให้ลายของรูปหนังใหญ่คงอยู่ จำเป็นจะต้องมีการลอกลายเก็บไว้ในส่วนของการลอกลายนี้ คณะศิลปกรรมศาสตร์ ได้มอบหมายให้นักศึกษาสาขาวิชาศิลปะประยุกต์ จำนวน 10 คน เป็นผู้ร่วมโครงการลอกลายกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร โดยจัดแบ่งเวลาในการลอกลายเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่างวันที่ 10-21 เมษายน 2549 และช่วงที่ 2 ระหว่างวันที่ 9-20 พฤษภาคม 2549 วิธีการลอกลายหนังจะใช้การลอกลายโดยนำกระดาษไขขนาดหน้ากว้างประมาณ 120 ซม. มาวางใต้รูปหนังแล้วใช้ดินสอปลายแหลมขีดตามร่องของลายหนัง ซึ่งผู้ลอกลายจะต้องขีดลายเก็บรายละเอียดให้หมดทั้งตัว จากนั้นก็จะใช้ปากกาถนัดขีดเขียนทับรอยดินสออีกครั้งหนึ่ง เหตุที่ลอกลายโดยใช้ดินสอก่อน ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาด เพราะหากขีดลายหรือลอกลายผิด สามารถลบแก้ไขได้ง่าย เมื่อผู้ลอกลายแน่ใจว่าการลอกลายรูปหนังใหญ่ไม่พลาดและไม่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม ก็จะใช้ปากกาถนัดขีด เขียนทับเส้นลายดินสอ การใช้ปากกาถนัดขีด เขียนทับลายก็เพราะต้องการให้เกิดลายเส้นที่ชัดเจน ลบเลือนได้ยาก อีกทั้งคุณสมบัติของน้ำหมึกปากกาถนัดขีด สามารถเก็บไว้ได้นาน

การลอกลายหนังใหญ่

เกี่ยวกับการลอกลาย เนื่องจากรูปหนังใหญ่มีอายุเก่าแก่มาก มีสภาพหยิกงอ และชำรุด นักศึกษาที่ลอกลายจะต้องใช้ความพยายามในการกดทับ และคลี่หนังที่บิดงอเพื่อให้สามารถลอกลายได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนรูปหนังที่ฉีกขาดหรือลายหายไปจะมีการเขียนลายเพิ่มเติมให้เกิดลายที่สมบูรณ์ ทั้งนี้ การเขียนลายเพิ่มเข้าไปนี้ จะต้องพิจารณาอย่างละเอียดถึงความถูกต้องของลวดลายเดิม เมื่อลอกลายเสร็จ หากจะจัดทำรูปหนังใหญ่ขึ้นมาใหม่แทนรูปหนังตัวเก่าที่ชำรุด ก็จะนำกระดาษไขไปถ่ายพิมพ์เขียว แล้วนำพิมพ์เขียวมาพินกับบนพื้นหนัง ก็สามารถที่จะทำหนังรูปใหม่ได้ไม่ผิดเพี้ยนไปจากตัวเดิม

นักศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
ผู้ร่วมโครงการลอกลาย
หนังใหญ่กับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ดังกล่าวมาทั้งหมดเป็นกระบวนการอนุรักษ์รูปหนังใหญ่ในเชิงช่างที่สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือของหน่วยงานของรัฐคือศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรและคณะศิลปกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และการให้ความร่วมมือจากคนในชุมชนการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในแขนงอื่นที่จะเกิดขึ้นในโอกาสต่อไป ผู้เขียนคิดว่าหน่วยงานของรัฐที่มีความรู้มีประสบการณ์และมีเงินสนับสนุน หากไม่มีแนวร่วมจากชุมชนก็ไม่สามารถที่จะจัดกิจกรรมให้ดำรงอย่างยั่งยืนได้ กรณีหนังใหญ่วัดบ้านดอน นับเป็นภาพของความ

ร่วมมือที่เกิดขึ้นโดยหน่วยงานที่มีความรัก มีความจริงใจและให้ความสำคัญกับชุมชน และชุมชนก็ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งนี้ ผลจากความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่ายดังกล่าวข้างต้นจะก่อประโยชน์ให้หนังใหญ่วัดบ้านดอน ดำรงอยู่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไทยอย่างยั่งยืน

